Giluminė ateities transformacija – tik pasiekus einamąją darną

Dėl švietimo kokybės gerinimo krypčių

Valstybės pažangos strategijoje *Lietuva 2050* teigiama, kad „pačia bendriausia prasme švietimas lemia, kokia visuomenė būsime ateityje. Kol kas neaiškus ateities švietimo modelis, galintis atsakyti į kylančius technologijų, ekologinius, socialinio adaptyvumo ir kitus iššūkius.“ Viešojoje erdvėje tvyro nuojauta, kad bendrojo ugdymo turinys ir forma nėra suderinti su žmogaus veiklos sričių, profesijų ir institucijų dinamika, dirbtiniu intelektu, esmingai kintančiomis jaunimo nuostatomis ir lūkesčiais. Vis dažniau keliama mintis, kad prieš du šimtmečius Vakarų civilizacijos priimta vidurinio išsilavinimo samprata, kuri tradiciškai siejama su brolių Humboldtų vardu, nebeatitinka šiandienos poreikių. O tuos poreikius atliepiančių ateities švietimo vizijų pasaulis stokoja. Vienintelis aiškus dalykas, kuris mūsų laukia – nuolatinė kaita. Nors apie tai Lietuvoje diskutuojama tiek specialistų bendruomenėse, tiek platesnėje visuomenėje, toliaregiškų įžvalgų brandinimą užgožia polemika dėl einamųjų švietimo sunkumų bei konfliktų.

Nuo Nepriklausomybės atkūrimo dėta vaisingų pastangų į švietimo raidą žvelgti strategiškai, todėl sukurti svarbūs dokumentai: *Tautinės mokyklos koncepcija*, *Bendrojo ugdymo mokyklos kaitos gairės*, *Geros mokyklos koncepcija*, *Skaitmeninio švietimo gairės*. Jie buvo savalaikiai ir būtini valstybės politikai. Tačiau vargu ar galima teigti, kad jie nuosekliai įgyvendinti, maža to, kad šiandien su jais tapatinasi dauguma švietimo dalyvių – nuo tėvų ir moksleivių iki mokytojų, mokslininkų ir mokyklų bei nacionalinių institucijų vadovų. Abejotina ir tai, ar kokios nors naujos koncepcijos artimiausiu metu taptų realiais kelrodžiais mokyklai ir sumažintų augančius nuogąstavimus dėl ugdymo kokybės. Gilių diskusijų ir aukšto visuomeninio bei profesinio konsensuso reikalaujančios švietimo transformacijos, kurios rengimas ateityje neišvengiamas, galėsime imtis tik pasiekę aukštesnį stabilumo, pasitikėjimo ir tęstinumo laipsnį dabartinėje sistemoje. Šios sistemos bėdos aktyvuoja visuomenę imtis vertingų iniciatyvų, vis dėlto daugelio jų pasiekimai gali likti riboti be nuoseklių nacionalinio lygmens švietimo politikos veiksmų. Vilniaus universiteto (VU) Idėjų kalvė, remdamasi įvairių VU padalinių mokslininkų indėliu, išanalizavo situaciją ir pateikia vertinimą bei rekomendacijas. Apsiribojome tais aspektais, kurie tiesiogiai susiję su pačiu mokymo procesu. Manome, kad, nepriklausomai nuo švietimo vizijos ir jos įgyvendinimo būdų, mokymo darna yra būtina sėkmės prielaida.

1. Ar tikrai turime švietimo kokybės problemų? Duomenimis grįstas samprotavimas

Viešumoje, ypač brandos egzaminų metu, girdima prieštaringų jų turinio vertinimų. Keliama mintis, esą moksleiviai neišlaiko tam tikrų egzaminų gerai dėl to, kad užduotys – pernelyg sunkios. Nors tokiõs prielaidos nepalaiko tarptautinių patikrinimų rezultatai, kol nepaneigta, ši mintis yra teisėta ir ją atmesti tegalima nuosekliai ištyrus užduotis. Tokią analizę atliko VU Matematikos ir informatikos fakulteto mokslininkai.*

Jie tyrė 2004–2024 m. matematikos valstybinių brandos egzaminų (VBE) užduotis taikydami daugiamatę klasifikaciją: tema, kontekstas, sprendimo žingsnių skaičius, Webb’o žinių gylio (DOK – *Depth of Knowledge*) lygmenys. Pagal visuotinai pripažįstamus kokybiškų vertinimo sistemų standartus, mąstymo gebėjimus vertinančiuose egzaminuose DOK 1 lygmens uždavinių dalis (skaičiuojant taškais) turėtų sudaryti iki 33 %, DOK 3–4 – ne mažiau kaip 33 % užduočių.

Nustatyta, kad minėtu laikotarpiu matematikos VBE paprasčiausių uždavinių proporcija augo. DOK 1 padaugėjo nuo 20 % iki 38 %, DOK 3–4 sumažėjo nuo 26 % iki 8–20 %. Pirmasis mokymosi rezultatų patikros kokybės kriterijus nepasiekiamas nuo 2023 m., antrasis buvo pasiektas vieninteliais 2007 m.

Taip pat nustatyta tikimybės mokiniams išlaikyti egzaminą statistiškai reikšminga mažėjimo tendencija nuo maždaug 49,0 % iki 24,9 %. Be to, duomenys nepalaiko hipotezės, kad matematikos VBE kasmetinį rezultatų svyravimą lemia vien didesnis egzaminą laikančiųjų skaičius.

Sėkmės tikimybė mažėjo visais DOK lygmenimis, įskaitant pačias paprasčiausias užduotis, o tai rodo, kad silpsta ne tik strateginis mąstymas, bet ir baziniai skaičiavimo įgūdžiai.

Taigi turime mokslu grįstą įrodymą, kad prasti egzamino rezultatai yra nulemti ne per sunkių ar juo labiau sunkėjančių užduočių. Priežasčių reikia ieškoti pačioje švietimo sistemoje. Labai tikėtina, kad tai galioja ne vien matematikos atveju.

2. Pagrindiniai dabartinių švietimo problemų blokai

a. **Moksleiviams sunku mokytis, o mokytojams mokyti dėl nedarnaus ugdymo proceso:** perkrautų programų, neaiškių standartų; kokybiškų vadovėlių ir metodinės medžiagos trūkumo; egzaminų užduočių ir jų organizavimo spragų; gausių, sparčių ir nesinchronizuotų pokyčių visose mokymo proceso dalyse (turinyje, atsiskaitymuose, procedūrose). Tai kenkia moksleivių ir mokytojų fizinei bei psichikos sveikatai, jų motyvacijai, trukdo moksleiviams racionaliai pasirinkti tolesnes savo veiklas, atgraso nuo mokytojo darbo.

b. Švietimo valdyme **apstu prastos vadybos požymių**, tai lemia įtampą sistemoje ir jos neefektyvumą. Nors veikia didelis reguliuojantis aparatas, visuomenė neišgirsta, **kas atsakingas už konkrečius procesus ar jų nebuvimą,** pavyzdžiui, vadovėlių vėlavimą, nekokybiškas egzaminų užduotis, mokymo programų ir egzaminų temų neatitikimą, mokykloms priskiriamų funkcijų susikirtimą su pagrindine mokymo veikla ir pan.
   Išanalizavus situaciją matyti, kad dalis svarbių procesų realaus šeimininko neturi. Nors įvykdyta kai kurių nacionalinių institucijų konsolidacija į Nacionalinę švietimo agentūrą (NŠA), atsakomybė toliau stumdoma nuo vienų prie kitų arba „išplaunama“ kolektyviniuose organuose. Tokia praktika neleidžia sistemos deramai valdyti, juolab valdyti pokyčių joje.

c. Įsisenėjusi problema – **mokytojų trūkumas** – šiandien vis labiau yra ne atlyginimų, o **darbo sąlygų reikalas****. Iš pedagogų tikimasi daug ir įvairių pasiekimų, tačiau reikiamos sąlygos nesukurtos: mokymo procesas nedarnus, administracinė našta perteklinė, veiksmingi būdai įtraukti mokytojus į sprendimų priėmimą nerasti. Dėl papildomų funkcijų išsipūtę realūs krūviai, darbo aplinka ir psichologinė atmosfera nedera su jaunų specialistų lūkesčiais, jie labiau nei vidutiniškai, vertinant tarptautiniu mastu (*TALIS 2024*), linkę mesti mokytojo kelią karjeros pradžioje.

3. Kokybės gerinimo kliuviniai ir prielaidos

a. Turėtume įsisąmoninti, kad bendras švietimo sistemos dalyvių nepasitenkinimas dažniausiai yra pagrįstas – visi kenčia dėl nesubalansuotų procesų, o ne dėl to, kad kažkuri viena grupė laimi išnaudodama kitas. Todėl **kaltinimai vienai ar kitai grupei neskatina sistemos pagerėjimo.**

b. Nusistovėjo ydinga praktika, kai iškilusios problemos sprendžiamos ir net rutininiai valdymo procesai formuojami pagal momentinius sistemos dalyvių interesus, užuot siekus darnių ir ilgalaikių švietimo tikslų. Geresnis pažymys ar lengvesnis egzaminas mokiniui; daugiau krūvio valandų mokytojui; daugiau mokinių mokyklai (tai leidžia išlaikyti klases ar visą įstaigą); terminuotas konkrečios priemonės pinigų panaudojimas, siejamas su politiniais dividendais. **Interesai, žinoma, veikia, tačiau vien juos tenkinant kokybės negalima pagerinti.**

c. Bene didžiausias įtampos šaltinis švietime – nekoordinuotų pokyčių, kurie nėra aiškiai nukreipiami į bendrą tikslą, gausa. Kadangi įvairūs atnaujinimai yra objektyviai neišvengiami, būtina mokytis juos valdyti. Darantieji pokyčius turėtų įvertinti, kaip pasikeis visų sistemos dalyvių padėtis trumpu, vidutiniu ir ilguoju laikotarpiu ir kokias priemones, švelninančias neigiamus poveikius, galima taikyti.
   Nevaldomi pakeitimai, net kuklaus masto, sukuria neproporcingai didelį neigiamą poveikį. **Pokyčiai turėtų būti palaipsniui derinami visais lygiais ir pjūviais** (mokymo programos, vadovėliai, egzaminai, mokytojų kvalifikaciniai reikalavimai, mokyklų vadyba, formalumų peržiūra ir pan.), nuolat turint omenyje kokybiško švietimo siekį.

d. Priimtų į aukštąsias mokyklas moksleivių skaičius nėra patikimas švietimo kokybės rodiklis. Studijos aukštojoje mokykloje reikalauja polinkio į akademiškumą, tęstinio domėjimosi dalyku. Profesinis mokymasis nėra prastesnis pasirinkimas, jei jis padarytas sąmoningai. Darbo rinkoje jis ypač vertinamas. **Visi moksleiviai turi teisę siekti aukštojo mokslo, bet negali būti gyvybingos sistemos**, kurioje šios teisės įgyvendinimas būtų užtikrinamas **pasirengimo studijuoti kokybės sąskaita**.

e. Kai kurie švietimo sistemos dalyviai ir vertintojai kokybės šuolio perspektyvą regi kaip iš principo naujos ugdymo krypties pasirinkimą: „pagrindas – bendrieji įgūdžiai“, „svarbiausia – technologijų valdymas“, „kūrybiškumas išsprendžia viską“, „antropocenui esminė ekologinė savimonė“ ir pan. Tačiau **pasaulyje švietimo turinio akcentai kol kas nenusistovi**, o baziniai dalykai išlieka. Planavimo horizontas yra priartėjęs, todėl manome, kad **prasmingiausia susitelkti į identifikuotų sistemos problemų šalinimą**.

4. Aktualiausi uždaviniai

Bendriausia švietimo paskirtis yra išugdyti gyvenimui kuo geriau pasiruošusį jauną žmogų, o laikmetis verčia greičiau ir tiksliau koreguoti akcentus.

a. Technologijų plėtra ir ypač dirbtinis intelektas sumenkino konkrečių žinių įsisavinimo pamokose svarbą. Vis reikšmingesnis tampa gebėjimas logiškai ir kūrybiškai mąstyti, suprasti tekstą ir argumentuoti, duomenis vertinti ir sprendinius taikyti pagal kontekstą, informaciją atsirinkti, struktūrinti, atpažinti, kas tikra, o kas suklastota. Ir išmokti mokytis, nes šis procesas su mokykla ir universitetu nesibaigia.
Kad būtų įgyti minėti įgūdžiai, žinios yra būtinos, bet jų imtis svarstytina, o visus mokymo elementus dera tobulinti viena kryptimi – keliant tikslą, kad **mokiniai suprastų medžiagą ir taip išmoktų mąstyti**.

b. Švietimo kokybei reikšmingiausi buvo ir lieka mokytojai. Asmenybės veiksnys transformuojasi dėl besikeičiančių būdų, kuriais įgyjamas autoritetas, tačiau tebėra kritiškai svarbus. Gerai žinoma, kad mokytojų trūkumas yra chroniškas. EBPO ataskaitoje (*Education at a Glance 2026*) jis nurodomas tarp didžiausių švietimo problemų visose pažangiose šalyse.
Maža to, Lietuvoje mokytojų trūkumas itin netolygiai pasiskirstęs tarp savivaldybių ir mokomųjų dalykų. Studijuojančių pedagogiką laipsniškai daugėja, tačiau didžioji stojančių į specializuotas programas dalis renkasi ikimokyklinio, priešmokyklinio, pradinio ar specialiojo ugdymo kryptis. Pasirinkusieji STEM dalykų (ypač fizikos, chemijos, biologijos) pedagogiką universitetuose, taip pat ir VU, skaičiuojami vienetais. **Laikome sau dideliu iššūkiu parengti reikiamą skaičių STEM mokytojų.**

c. Nors savižudybių jaunimo grupėje vis mažiau, subjektyvi moksleivių savijauta prastėja (Higienos instituto duomenys). Patys moksleiviai nepatenkinamą psichikos būklę nurodo tarp didžiausių aktualijų.*** Nuolatinis spaudimas ir perkrovimas nėra priemonė kokybiškam rezultatui pasiekti. Todėl sudarant mokymo programas ir numatant atsiskaitymo būdus **esminga adekvačiai vertinti realų mokinių pajėgumą įsisavinti medžiagą, o ir mokytojų galimybes ją išdėstyti bei tikrinti pasiekimus.**

5. Švietimo sistemos subalansavimo kryptys

a. Dera imtis veiksmų, kurie leistų **didinti dalyko turinio mokymo programoje, mokymo klasėje ir to, kas tikrinama egzaminuose, atitikimą**. Šiuo metu tokio atitikimo pasigenda pagrindiniai sistemos dalyviai, ir nėra aišku, kokioje grandyje (Švietimo, mokslo ir sporto ministerijos (ŠMSM), NŠA ar kt.) realiai veikia asmenys, galintys priimti situaciją pakeisiančius sprendimus. Turiniui suderinti svarbu paskirti specialistus pagal dalyko ir vadybos išmanymą, o ne atstovavimą grupiniams švietimo sistemos dalyvių bei instituciniams interesams.

b. Toliaregiška **mažinti pamokose perteikiamų žinių apimtį ir jų santykinę svarbą vertinant, o daugiau dėmesio skirti dalyko aiškinimui ir mokymui taikyti įsisavintą medžiagą.**
Ši kryptis yra įvardyta ŠMSM, programų siaurinimo procesas prasidėjęs, tačiau rodikliai – siekiamas sumažinimo mastas ir terminai – paviešinti nėra. Tad kyla rizika, kad procesas bus lėtas ir nepakankamas mokymo gyliui padidinti.
Be to, svarbu užtikrinti, kad atlaisvintas laikas būtų skiriamas kritiškam supratimui ir argumentavimui ugdyti, o ne kitiems tuo metu mokytojui ar mokyklai iškilusiems uždaviniams.
Šio proceso valdymui tikslinga nacionaliniu lygmeniu **įvesti pareigybes** (po darbuotoją dalykui), **atsakingas už visą programų subalansavimo ir mokymo gilinimo įgyvendinimą**. Taip pat – siaurinti temų ratą egzaminuose, parenkant ugdymą atitinkančias užduotis ir netrumpinant skiriamo laiko, ir apgręžti patikrinimų kryptį, kuri matyti iš matematikos egzamino analizės, mąstymo link.

c. Egzaminų užduotims ruošti NŠA sunaudoja daug išteklių, tačiau užduočių kokybei priekaištų turi tiek mokiniai, tiek mokytojai. Specialiai kiekvienam egzaminui kasmet kurti užduotis nėra nei būtina, nei tikslinga. Siūlome **formuoti atvirą užduočių duomenų bazę**, į kurią mokslininkai ir mokytojai keltų užduotis, rašinių temas, o kokybės ir atitikties programai požiūriu jas ekspertiškai vertintų visa specialistų bendruomenė. Egzaminams būtų galima parinkti užduotis iš šios bazės. Tokia sistema būtų gerokai skaidresnė, užduotys kokybiškesnės, sutaupyta išteklių ir sumažinta įtampos. Drauge šios viešos užduotys būtų vertingas išteklius mokytojams.

d. **Egzaminų darbai su klaidomis ir jų taisymu** kartu su apibendrinimais bei rekomendacijomis **turi grįžti pas mokytojus**, kad jie galėtų išsinagrinėti, ko mokiniai nesupranta, ir tuo remdamiesi koreguoti mokymą. Be šios procedūros neįmanoma pasiekti sistemos darnos, kuri yra pagrindinis švietimo kokybės gerinimo uždavinys.

e. STEM specialybių absolventai yra konkurencingi darbo rinkoje, tačiau šių krypčių mokytojų trūksta dar ir dėl to, kad dalyko didaktikos prestižas nėra aukštas. Kad jis augtų ir kad dalyko didaktika būtų geresnio lygio, universitetuose turime išugdyti dalyko mokymo mokslininkus.
   Yra tiek kultūrinių, tiek administracinių priežasčių, kodėl STEM krypčių mokslininkai retai renkasi pedagogines temas savo tyrimams. VU yra įkūręs didaktikos centrus fakultetuose, be to, rengia atestacijos taisyklių korekcijas, skatina tarpkryptinį bendradarbiavimą rengiant dalyko pedagogus, tačiau įveikti susiklosčiusius profesinius barjerus reikia laiko.
   Būtina **siekti, kad edukacinė tikrovė labiau atitiktų jaunų žmonių, nusiteikusių imtis mokymo, lūkesčius**. Pavyzdžiui, **mokyklose diegti lankstesnes ir įvairesnes STEM dalykų mokymo formas**. Prasminga skirti papildomą užmokestį patyrusiems mokytojams, kurie apsiimtų tapti pradedančiųjų pedagogų mentoriais.
f. Būtina **sumažinti rinkimų ciklo įtaką švietimo sistemai**. Suprantama, kad kiekviena vyriausybė siekia įgyvendinti savo rinkimų programą. Tačiau pastarąjį dešimtmetį švietime padaryta nemažai sprendimų, kurie, būdami neparuošti, ilgam sutrikdė visos sistemos veiklą. Nevertindami jų teisingumo, atkreipiame dėmesį, kad **sumaišties, įtampos ir prastesnių rezultatų dažniausiai galima išvengti laikantis gerosios teisėkūros praktikos:** atliekant išankstinį teisės aktų poveikio vertinimą ir sprendimus priimant remiantis duomenimis.
   Būdama didelis administracinis ŠMSM išteklius, NŠA turi gauti pavedimą tiek detaliai planuoti numatomus pokyčius ir identifikuoti rizikas, tiek atlikti *ex post* analizę, nes tik taip gerinama organizacijų veikla.
g. Manome, kad **Partijų susitarimas dėl švietimo politikos** atliko teigiamą vaidmenį mažinant rinkimų ciklo įtaką. Todėl ši priemonė **galėtų būti ir vėl pasitelkta bazinėms švietimo kokybės gerinimo nuostatoms užfiksuoti**. Tikslinga jau dabar atlikti galiojančio susitarimo poveikio ir jo įgyvendinimo sėkmės rodiklių vertinimą, kad būtų laiko ir argumentų rengti naują susitarimą. Neabejojame, kad vieša diskusija padėtų išryškinti konsensuso taškus. Siūlytume į susitarimą įtraukti valstybės galioje esantį įsipareigojimą mažinti administracinę naštą mokytojams ir mokykloms, nes tai pamatuojamas ir neabejotinai svarbus palankių mokytojo darbo sąlygų dėmuo.

Viešumoje pastaruoju metu gausu pasiūlymų, kaip gerinti švietimo kokybę ir tobulinti ugdymo sistemą, o tai liudija, koks aktualus yra šis uždavinys. VU Idėjų kalvės pastangos nukreiptos padėti mums visiems suprasti visumą ir tuos aspektus, kuriuos pakeitę per gana trumpą laikotarpį sulauktume teigiamo poveikio. Tikime, kad tai artina mus prie reikalingų sprendimų.

* Jakštas, G., & Norvaiša, R. (2026). “Content and cognitive demands of the Lithuanian mathematics state matura examination: Trends in 2004–2024”. In: Iannone, P., Csapodi, C., Drüke-Noe, C., Geraniou, E., Klingbeil, K., Moons, F., Moreslli, F., Olsher, S. (Eds.). *Proceedings of FAME 2 – Feedback & Assessment in Mathematics Education (ETC 20), 3-5 June, Budapest (Hungary).* (pp. 107–114). HUN-REN Alfréd Rényi Institute of Mathematics and ERME. https://doi.org/10.5281/zenodo.23575336.

** *Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Ugdymo mokslų instituto organizuota diskusija apie mokytojų trukumą, apžvalga*, 2026 10 07.

*** *Būsimų studentų portretas ir lūkesčiai universitetui: Lietuvos moksleivių kokybinio tyrimo rezultatai,* Milda Pivoriūtė, Vilniaus universiteto Filosofijos fakultetas, 2025.